

Audun Dybdahl: *Primstaven i lys av helgenkulten: Opphav, form, funksjon og symbolikk*. Trondheim: Tapir akademisk forlag, 2011. 308 s.

ANMELDELSE VED HERLEIK BAKLID

Audun Dybdahl har med denne boka gitt oss en lenge etterlengtet monografi om primstaven. Primstaven er ikke bare interessant fordi den representerer fortidig tidsregning og er en evighetskalender, men også fordi den er et kulturhistorisk fenomen i skjæringspunktet mellom kirkelig og folkelig tradisjon. Hittil har standardverket om tidsregning og primstavtradisjon vært Brynjulf Alvers bok *Dag og merke* fra 1970/1981. Men denne boka er klart mer kortfattet m.h.t. selve primstaven.

Dybdahls bok bygger på en omfattende og systematisk gjennomgang av mer enn 300 primstaver fra hele landet. Ingen tidligere primstavframstillinger bygger på et så stort kildegrunnlag. Rett nok fins langt flere primstaver bevart, men Dybdahl har valgt å se bort fra staver med manglende geografisk proveniens og staver med datering etter 1750 da disse kan være kopier av litterære forbilder. I analysearbeidet trekker videre Dybdahl veksler på kildetyper som lover, liturgiske bøker og legender.

Foruten innledning og epilog, omfatter boka 13 kapitler. I det første av disse stiller Dybdahl spørsmål om hva en primstav er. Definisjonen han legger til grunn er at en primstav er “en samlebetegnelse på alle evighetskalendere som er framstilt på harde materialer som tre, ben eller metaller, der hakk og symboler refererer til faste datoer” (s. 13). I tillegg redegjør han kort for ulike utforminger av primstaven, bl.a. sverdformete, ovale og runde.

I det påfølgende kapitlet behandler Dybdahl forskningshistorien knyttet til rune- og primstaven, og trekker her, for Norges vedkommende, linjene helt tilbake til Christen Jensøns arbeid fra 1646. Av særlig interesse er hans omtale av Didrik Maria Aalls innsamlings- og nedtegningsarbeid fra 1880-åra. Men Dybdahl nøyer seg ikke bare med å redegjøre for den norske forskningshistorien, også svensk og dansk forskningshistorie omtales. I det neste kapitlet – “Primstaven som museale granskningsobjekter” – redegjør Dybdahl for undersøkelsens grunnlagsmateriale. I stor utstrekning har han trukket veksler på det omfattende avtegningsarbeidet av norske primstavers symboler som innsamleren Kaare Hovind (1910–2008) har gjort. Forfatteren har dessuten i analysearbeidet åpenbart hatt god nytte av databasen han har opprettet.

Det fjerde kapitlet gir en gjennomgang av astronomiske utgangspunkter for tids-

regning, kalendarier og dessuten en interessant sammenlikning av helligdagsbestemmelsene i de fire landskapslovenes kristenretter og i *Breviarium Nidrosiense* fra 1519. Når det gjelder den astronomiske gjennomgangen, ville nok noen opplysende illustrasjoner vært nyttige og lettet formidlinga. Hensikten med dette kapitlet er å gi et bakteppe for primstaven. Deretter følger to kapitler med omtale av ulike typer trekalendere. Her presenteres bl.a. svenske trekalendere fra høymiddelalderen, og den eldste daterte norske primstaven fra 1457. Men blikket løftes også videre utover til Danmark, England og Tyskland. Gjennom dette grepet setter Dybdahl den norske primstaven inn i en europeisk sammenheng og en større kulturhistorisk kontekst.

I et noe mer omfattende kapittel beskriver Dybdahl ulike varianter m.h.t. utforming av norske primstaver. Her går han langt mer i dybden enn hva han gjør i det første kapitlet der han kun presenterer variasjonene. Også samiske primstaver har Dybdahl inkludert i omtalen, likeledes den litterære primstaven.

Bokas største kapittel er kalt “Merkedager, symbolbruk og folkelige forestillinger”, og omfatter i overkant av 100 sider. For hver av merkedagene er middelalderens festgrad angitt sammen med en sammenfatning av legenden til den helgenen som dagen var viet til. Videre gir Dybdahl opplysninger om de ulike forekommende primstavsymbolene som markerer den enkelte merkedag, og et utvalg trosforestillinger og skikker knyttet til den. Kapitlet har et nyttig og opplysende leksikonpreg, men bringer ikke noe vesentlig nytt utover at geografiske variasjoner i primstavens dagssymboler omtales, og at det trekkes sikrere slutninger når det gjelder symbolenes forekomst enn hva tidligere forfattere har gjort. Flere ganger imøtegår f.eks. Dybdahl Brynjulf Alvers resultater.

Det neste kapitlet behandler middelalderens ulike liturgiske graderinger eller festgrader, og ser på sammenhengen mellom den enkelte dags festgrad og avmerking på primstaver. Her finner forfatteren en klar kopling mellom de viktigste og lovbestemte helligdagene i middelalderen og deres hyppige forekomst på primstavmaterialet.

Dybdahl er særlig opptatt av primstavsymbolene, noe han også har skrevet om tidligere. I analysen av disse går han nærmere inn på flere hovedgrupper av dem, slik som Kristus- og korssymboler, treet, bladet, helgenattributter, tidsskille m.m. Utover å påpeke de ulike symbolenes forekomst og hyppighet, gir han også en forklaring på deres innhold. I tillegg belegger Dybdahl forekommende variasjoner m.h.t. anvendte symboler for en og samme merkedag. Dette siste understreker at primstaven er et folkekulturelt fenomen da disse bl.a. er kjennetegnet av variasjonsrikdom. Ingen tidligere forfatter har behandla primstavsymbolene så grundig som Dybdahl.

Videre undersøker Dybdahl antall avmerkete merkedager på primstaver fra ulike bispedømmer, og finner at medianen for dem varierer mellom 55–60. De to siste kapitlene er også korte, og her undersøker Dybdahl alderen på daterte primstaver og

utviklinga av primstaven i seinmiddelalderen. Boka er i all hovedsak usedvanlig godt illustrert med svært mange opplysende og flotte fargebilder og tegninger.

Boka gir en bred, grundig og svært interessant framstilling om primstaven. Likevel ville den nok tjent på en noe mer stringent struktur. Gjennomgangen av de liturgiske festgradene kunne med fordel ha kommet før kapitlet «Merkedager, symbolbruk og folkelige forestillinger». Dette skyldes at Dybdahl altså i dette kapitlet angir den kirkelige, middelalderske festgraden til hver av dagene uten at de liturgiske festgradene er forklart. For en leser oppleves dette uheldig. Også de tre siste små kapitlene – “Antall merkedager på norske primstaver”, “Daterte primstavers alder” og “Primstavens utvikling i senmiddelalderen” – ville jeg valgt å plassere tidligere i framstillinga, i tilknytning til omtalen og analysen av primstaven som fysisk gjenstand. Plasseringa av dem i etterkant av symbolgjennomgangen gir en litt springende og usammenhengende framstilling. Dybdahl har videre valgt å avslutte boka med en epilog. Men egentlig er dette en kort oppsummering av de resultatene han har kommet fram til, og således burde man valgt en annen overskrift siden epilog gir litt andre konnotasjoner.

Utover dette har jeg også noen merknader som angår det rent faglige innholdet. En av dem er at det hadde vært hensiktsmessig om forfatteren hadde redegjort for legenden som sjanger og hvordan den ble brukt i kirkelig sammenheng og formidlet til menigheten. Gjennom dette hadde han forklart for leseren hvordan det kirkelige legendestoffet fant veien til folkekulturen og fikk nedslag i primstavtradisjonen. I denne sammenhengen hadde det dessuten vært naturlig å nevne at mange av legendene fikk sin gammelnorske språkform, noe bl.a. samlinga *Heilagra manna sögur* vitner om.

Videre er Dybdahl opptatt av å kartlegge geografiske variasjoner og forskjeller m.h.t. primstaven. Dette gjør han da også i en viss utstrekning. Men det hadde vært ønskelig at han hadde tematisert dette mer inngående og fulgt det bedre opp. Ikke minst savner man en grundigere drøfting av årsaker til påviste forskjeller.

Tidlig i framstillinga hevder Dybdahl at “etter hvert som de katolske trosforestillinger kom på avstand, fikk mange av primstavens symboler nytt kognitivt innhold som i mange tilfeller var knyttet til årets sykliske arbeidsprosesser” (s. 18–19). Ut ifra tilgjengelig kildemateriale er nok en slik slutning plausibel, og det har vært en vanlig oppfatning at helgendagene etter reformasjonen gikk over i merkedagstradisjonen. Men dette kunne forfatteren ha problematisert mer. Til tross for manglende kildegrunnlag, er det på ingen måte sikkert at merkedagstradisjonen inkludert varseltaking utelukkende er etterreformatorisk. Bondesamfunnet kan ha omformet og tilpasset den kirkelige tradisjonen til sine interesser og behov allerede i middel-

alderen. Interessant i denne sammenheng er at det i danske håndskrifter fra om lag år 1300 fins varsler for været i det kommende året knyttet til juledager, en type julemerker.¹

Den siste kommentaren min er knyttet til at Dybdahl hevder at overgangen fra juliansk til gregoriansk kalender år 1700 slo beina under den tradisjonelle primstaven. Dette underbygger han med tallmateriale som viser at antall produserte primstaver i etterkant sank brått. Det skal ikke avvises at det her er en sammenheng, men antallet eksisterende primstaver som Dybdahl har valgt å se bort fra eller som ikke er datert, er såpass stort at det kan ha gitt skjevheter m.h.t. datering. Siden det totale antallet primstaver med datering er relativt lite, kan det være problematisk å trekke sikre slutninger på grunnlag av det. Videre kunne bildet også ha vært annerledes om primstaver fra tida etter 1750 var blitt tatt med. Jeg er med andre ord ikke helt overbevist, og tror andre faktorer også kan ha spilt inn. Spesielt sikter jeg til at tilgangen på trykte almanakker etter hvert ble større, noe som svært trolig har bidratt til å fortrenge primstaven. Fra Seljord i Telemark veit vi at almanakken var svært vanlig blant bøndene på 1780-tallet, og at det var få som da brukte primstav.²

Til tross for mine innvendinger er det ingen tvil om at Dybdahls bok i lang tid framover vil bli stående som et standard referanseverk. Den har gitt oss både ny og utvidet kunnskap. Dessuten evner Dybdahl å formidle fagkunnskap på en enkel og lettfattelig måte. Han skal absolutt ha honnør for at han har gjennomført dette omfattende forskningsarbeid.

Herleik Baklid

Førstelektor ved Høgskolen i Telemark,
Norge

¹ Harpestræng, *Gamle danske urtebøger, stenbøger og kagebøger*. Marius Kristensen (utg.). København 1908–1920: LXXXIf og LXXXIVf.

² Hans Jacob Wille, *Beskrivelse over Sillejords Præstegjels i Norge*. København 1786: 237.